

УДК 37.014

СОКОЛ Мар'яна Олегівна,

кандидат філологічних наук, докторант,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

e-mail: maryanasokol@ukr.net

orcid.org/0000-0003-3876-026X

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

У статті розглянута проблема періодизації понятійного апарату в історії розвитку педагогічної науки. Висвітлено сутність терміну «періодизація» та окреслено його основні компоненти. Простежено динаміку розвитку системи педагогічних понять. Сформульовано основні складові понятійно-категорійного апарату, а також проаналізовано основні риси та відмінності їх періодизації.

Ключові слова: *періодизація, понятійний апарат, поняття, розвиток, педагогіка.*

Питання періодизації в науці виникає лише тоді, коли відбувається певна її криза, або ж відпадають чи стають непереконливими засади та аргументи, на яких вона базувалася. І як наслідок, ця проблема обумовлена тим, що відкривається і поповнюється дослідницьке поле, тобто розширюється джерельна база, переглядаються і переоцінюються усталені погляди і положення, тобто змінюється науковий дискурс. Ми також погоджуємось із твердженням О. В. Сухомлинської, що періодизація педагогічної думки потребує нового виміру. Освітні процеси завжди є відображенням загального стану культури й суспільства, тому історія педагогіки ХХ століття – це зліпок з розвитку держави. В основу періодизації української національної педагогічної думки дослідниця поклала стадіально-формаційний, цивілізаційний та культурологічний підходи, а «також визначення типів світоглядних позицій, трактування «культурного ядра», які переважали, домінували у певний час» [1, с. 49].

Ступінь розробленості проблеми свідчить, що вивчення і аналіз наявних періодизацій в історії педагогіки з позицій сучасності знаходимо у працях В. І. Гінецинського, О. В. Сухомлинської, В. С. Безрукової, Л. Д. Березівської, А. В. Вихруща, Н. М. Гупана та ін.

Метою статті полягає в історіографічному вивченні періодизації понятійного апарату в історії розвитку педагогічної науки.

Висвітлення питання періодизації системи базових педагогічних понять передбачає визначення поняття «періодизація». Проблема періодизації існування та розвитку будь-яких явищ чи понять, а як наслідок визначення певних періодів – одна із найбільш складних та конструктивних проблем наукового знання. Відтак, Н. М. Гупан визначає періодизацію як «логічне розмежування досліджуваного періоду відповідно до якісної характеристики його відносно самостійних окремих етапів. Така характеристика повинна відображати як загальні закономірності розвитку суспільного життя, так і специфічні, а також суттєві складники основних методів і форм генези проблеми» [2, с. 19]. Заслугове на увагу твердження О. В. Сухомлинської, про те що проблема періодизації є «однією із найголовніших наукових проблем, особливо гуманітарної сфери: від того, що береться за основу періодизації, який контекст вкладаємо в той чи інший період, що виступає рушійною силою зміни періоду, відбувається розгортання певного науково-дослідницького поля. Чітка періодизація дозволяє зрозуміти структурні особливості науки, генезис та еволюцію ідей, концепцій, методів, тенденцій розвитку, полегшує виявлення її внутрішніх закономірностей, дає можливість наукового узагальнення» [3, с. 37]. На нашу думку, періодизація – це метод, який дозволяє створювати цілісну модель історичного чи історико-педагогічного явища (поняття) як «акумуляованого виразу його темпорально-стадіальної структури». «Періодизація – це певна схема (кістяк, скелет), на яку ми «нанизуємо» множину подій – результатів нашої пізнавальної діяльності у виглядів «фактів-знання», що у своїй сукупності являють образ певного явища, що виступає для нас в якості об'єкту періодизації – об'єкту пізнання» [4, с. 2].

На особливу увагу в контексті досліджуваної проблеми заслугове твердження О. Школи, що періодизація – це «поділ всього процесу розвитку науки на відрізки часу, які відрізняються один від одного специфічними особливостями, встановленими на основі об'єктивних критеріїв та принципів. Цей поділ може мати загальний характер і мати відношення до цілої науки або її частин, якій притаманні певні відмінні риси, що зумовлюють більш детальне виділення часових рамок». Звідси, ми можемо стверджувати, що у такому випадку періодизація виступає як інструмент пізнання системи педагогічних понять, сприяючи уточненню чи трансформації первісного поняття. Нове поняття, вдосконалене на основі створеної нами моделі періодизації, невідворотно буде коректувати і саму модель періодизації. Таким чином, як результат та узагальнення дослідження, періодизація відображає логіку процесу розвитку системи понять у педагогічній науці.

Коли в такий спосіб підходити до вивчення періодизації педагогічних понять, то слід врахувати основні її компоненти:

- об'єкт періодизації – явище-процес, яке ми розглядаємо в його розвитку, виділяючи конкретні інтервали часу;
- суб'єкт періодизації – той інтервал часу, який відображає собою специфіку перебігу історичного часу і виражається у його основних категоріях;
- атрибут періодизації – назва суб'єкта-інтервала: «доба провіденціалізму», «період нової історії» тощо. Звідси, атрибуція залежить від категоріального профілю дослідника, детермінованого соціокультурним контекстом, контекстом історіографічної традиції тощо.

На наш погляд, структуру періодизації можна представити таким чином: епоха, період, етап. Беручи до уваги періодизацію понять в історії педагогіки, то вона охоплює суму різноманітних соціально-економічних, дидактичних, психолого-педагогічних явищ та процесів. А от епоха включає визначення провідних тенденцій розвитку педагогічних понять, при цьому слід зазначити, що її межі не є абсолютними, оскільки вони умовні та динамічні. Таким чином, епоха у порівнянні з періодом є більш загальним поняттям, а період – більш загальне поняття, ніж етап. Звідси, період – проміжок часу, протягом якого відбувається певний процес, а етап – відрізок часу у розвитку будь-якого руху, процесу, що включає найважливіші події періоду, несе в собі, так би мовити, його сутність. На нашу думку, прийнятним є таке трактування понять «період» та «етап» тим більше, що воно збігається з позицією більшості істориків, зокрема – істориків педагогіки [5].

У сучасній педагогічній науці напрацьовано конструктивні підходи до осмислення рушійних компонентів періодизації, відтак, найзагальнішим вважається періодизація за Ф. Хофманом, який керується принципом історизму в оцінці педагогічних явищ виокремив три основні етапи. Перший етап – педагогічні знання донаукового періоду, систематизовані на основі здобутого емпіричного досвіду виховання й освіти і передання його у вигляді народної мудрості. Народна мудрість цього періоду втілюється у педагогічній практиці домашнього побуту. Тепер указану систему знань знаходимо у вигляді порад, рекомендацій, обрядів, звичаїв, викладених у художній літературі, етнологічних й етнографічних дослідженнях, що є надбанням етнопедагогіки. Другий етап історичного розвитку виховання та педагогічної теорії – це період виникнення концепції виховання та освіти для побудови цілісної системи світського виховання. Появі цих концепцій сприяли такі чинники, як узагальнення досвіду, виникнення інструментарію досліджень у галузі освіти і виховання, засади планомірного і цілеспрямованого визначення законів виховання. Вершиною цього етапу, як слушно вважає Ф. Хофман, є виникнення цілісних систем класичної педагогіки. Третій етап полягає у становленні педагогіки як наукової системи, методологічним підґрунтям якої став діалектичний підхід до формування особистості [6, с. 292].

Визначимо основні соціально-історичні детермінанти, які зумовлюють періодизацію: основні історичні події, їхній вплив на подальший розвиток системи базових педагогічних понять; соціальні процеси, що відбуваються у суспільстві; боротьба ідей, напрямів, поглядів у суспільстві, культурі, літературі, освіті, науці тощо; готовність суспільства до сприйняття педагогічних понять; розвиток науково-технічної революції.

На нашу думку, науково зважений історичний погляд на розвиток понятійно-категорійного апарату педагогіки повинен враховувати основні формувальні риси науково-педагогічного дискурсу, що зумовлені тими чи іншими соціально-політичними умовами.

В. І. Гінецинський запропонував наступну систематизацію педагогічних знань:

1) індуктивно-емпіричний – зв'язки між елементами понятійного апарату, що формулюють терміни обґрунтовуються переважно за допомогою різних аналогій, спостережень за явищами, наявність яких є підставою для існування відповідних зв'язків у сфері виховання;

2) історико-генетичний – передумовою розкриття змісту педагогічних понять, їх співвідношення між собою є узагальнення;

3) спекулятивно-абстрактний – набуває поширення абстрактний спосіб обґрунтування тверджень педагогічної теорії як реакція на розрізненість окремих положень, відсутність систематичного зв'язку між ними, їхній довільний характер, який значною мірою відображав особливості індивідуального досвіду автора того чи іншого педагогічного твору;

4) нормативно-прескриптивний – при обґрунтуванні положень педагогічної теорії на перший план висувається результативність педагогічного впливу. Підтвердження правильності сформульованих тверджень вбачається у їх здатності сформулювати зразок поведінки, що викликає прагнення йому слідувати;

5) загальнонауковий – сюди належать методи обґрунтування висунутих у межах педагогіки теоретичних положень, що тяжіли до пошуків специфіки педагогічного знання та визначення свого особливого становища за рахунок акцентування уваги на якій-небудь одній його стороні. Це відображало процес становлення педагогіки як автономної галузі знання;

6) експериментальний – з кінця XIX ст. широкого поширення набуває експериментальний напрямок як новий спосіб обґрунтування педагогічного знання. Педагогіка як самостійна галузь містила теоретичні твердження, які ґрунтувалися у першу чергу на фактах, одержаних експериментальним шляхом;

7) гіпотетико-модельний – нова парадигма розробки та обґрунтування педагогічного знання пов'язана з розвитком системного підходу. Одна з версій такого підходу трактує предмет педагогіки як проектування, впровадження та аналіз функціонування педагогічних систем спеціального цільового призначення [7, с. 21–25]. Загалом, незважаючи на настільки різні підходи до осмислення процесу розвитку педагогічного знання як самостійної галузі загальнонаукового знання, автори єдині в одному: на кожному етапі розвитку педагогічної науки маємо трактування предмету і природи досліджуваних нею явищ.

Як відзначають Я. Бурлака, Ю Руденко, О. Пометун та ін., періодизація як процедура наукового обґрунтованого розподілення певної історико-педагогічної реальності на періоди, які якісно відрізняються один від одного, є обов'язковою умовою пізнання історичного досвіду педагогічної науки і прогнозування можливосте й його виконання.

Відтак, незважаючи на настільки різні підходи до осмислення процесу розвитку педагогічного поняття як самостійної галузі загальнонаукового знання, автори єдині в одному: на кожному етапі розвитку педагогічної науки маємо трактування предмету і природи досліджуваних нею явищ. А відтак, таке тлумачення неможливе без залучення спеціальних засобів, а саме понять. Підсумуємо, що розвиток понятійно-термінологічного апарату педагогічної науки – це перш за все відображення диференційованості пізнання відповідного кола предметів і явищ дійсності.

Значний вплив на визначення нових підходів до періодизації мають дослідження О. В. Сухомлинської, де автор виокремлює наступні періоди розвитку педагогічної думки в Україні:

1-й період: IX–XVI ст. Педагогічна думка княжої доби.

2-й період: 1569 – сер. XVII ст. Педагогіка в контексті слов'янського Відродження.

3-й період: друга половина XVII–XVIII ст.: (українського бароко). Педагогічна думка й школа козацької доби.

4-й період: 1905–1920 рр. Педагогічна думка й школа в період визвольних змагань українського народу.

5-й період: 1920–1991 рр. Українська педагогічна думка й школа за радянських часів.

Окрім, вище зазначених періодів дослідниця виділяє ще й такі етапи:

1-й (1920–1933 рр.): етап експериментування й новаторства;

2-й (1933–1958 рр.): українська педагогіка як складова «російсько-радянської» культури;

3-й (1958–1985 рр.): українська педагогічна думка в змаганнях за демократичний розвиток;

4-й (1985–1991 рр.): становлення сучасного етапу розвитку української педагогічної думки в межах радянського дискурсу:

5-й (з 1991 р. і до сьогодні): розвиток педагогіки й школи в Українській державі.

Пояснювальна модель динаміки педагогічної думки, за словами О. В. Сухомлинської, базується на «засадах, які впливають з самої її природи, яку ми розглядаємо як широке поняття духовної сфери, куди входять багато складових, серед яких філософія, релігія, ідеологія, мораль та етика і, безумовно, освіта, а також цілий ряд феноменів, що прямо не стосується школи, науки» [8, с. 48]. Що ж до школи, то вона не завжди збігається в напрямках розвитку педагогічної думки. Вони мають багато спільного, але інколи різняться між собою. Освітній простір знаходиться здебільшого в соціальній сфері, відображає соціальні, політико-правові, економічні процеси, а разом з педагогічними явищами вони задають параметри шкільної політики та виступають фундаментом для періодизації розвитку школи [там само].

Слід зазначити, що В. С. Безрукова виокремлює три етапи в розвитку педагогічної думки, ґрунтуючись на ступені науковості знань:

- 1) донауковий (до XVII ст.);
- 2) наукова педагогіка (XVII – XIX ст.);
- 3) теоретично-експериментальна педагогіка (кінець XIX – початок XX ст.) (табл. 1.) [9, с. 292].

Таблиця 1.

Етапи становлення наукової педагогіки

Суспільно-економічна формація	Форми існування педагогічних знань
1. Первісне суспільство.	Побутові норми.
2. Первіснообщинна формація.	Традиції, звичаї, народний фольклор.
3. Рабовласницький лад.	Філософія як наука; педагогічні знання у складі філософії.
4. Феодальне суспільство: а) розквіт феодалізму б) епоха Відродження	Теологія як гілка філософії; педагогічні знання - складова теології. Філософія, теологія, художня література, поява перших педагогічних праць.
5. Капіталістична формація	Педагогіка як наука; розвиток педагогічних теорій.

Додамо, що І. М. Богданова визначає три етапи в історії розвитку теорії виховання і навчання, які за характером педагогічних знань умовно називаються так:

- педагогічна практика (охоплює первісно-общинний та рабовласницький лад);
- педагогічне мистецтво (рабовласницький лад та період становлення буржуазно-капіталістичних відносин);
- педагогічна наука (капіталістичне суспільство від становлення до сучасності) [10, с. 24].

Вибудовуючи власну періодизацію системи базових педагогічних понять, ми виходимо з того, що виявлення, виокремлення на основі ретроспективного тематичного аналізу матеріалів понятійно-категорійного апарату педагогіки створить підстави для розкриття особливостей змістовного наповнення проблеми педагогічних понять на різних стадіях їх генезису, а також надасть можливість для визначення їхнього місця й ролі для подальшої педагогічної науки зокрема.

Принципи й підходи, використані у цьому дослідженні, а також загальні висновки безпосередньо вплинули на логіку виділення періодів розвитку та становлення системи базових понять у педагогіці. Таким чином, ретроспективний і системно-функціональний аналіз проблеми класифікації розвитку системи базових понять у педагогічній науці дав підстави розробити на основі соціально-економічних, суспільно-політичних, а передусім педагогічних детермінант їхню періодизацію, визначивши провідні ідеї, а саме:

- I період – донауковий (до XVII ст.);
- II період – концептуальний (XVII ст.– поч. XIX ст.);
- III період – теоретично-експериментальний (XIX ст. – поч. XX ст.);
- IV період – системний (друга пол. XX ст. – кінець XX ст.);
- V період – новітній (XXI ст. і до наших днів).

Кожен із цих періодів характеризувався домінуванням того чи іншого типу освіти, становленням та розвитком певних компонентів педагогічних знань, формуванням структури самої педагогічної науки. Отже, генезис розв'язання проблеми періодизації системи базових педагогічних понять проходить кілька стадій, тобто шаблів розвитку того чи іншого педагогічного процесу, що характеризується якісними змінами, не завжди пов'язаними часовими межами, які крім суто науково-педагогічних засад, зумовлені фактами появи, зародження, формування, становлення понятійно-категорійного апарату. Якісні зміни педагогічної думки на різних етапах відбувається у певних часових межах і мають ознаки завершеності процесу, тобто на наш погляд, стадії розв'язання проблеми систематизації понять у педагогіці можна визначити часовими межами й сполучити з періодами розвитку педагогічної думки.

Висновки. Зрозуміло, що будь-яка періодизація умовна, вона виходить з особливостей об'єкта дослідження, методології дослідження, ідеології, соціальних умов тощо, проте головним у періодизації є встановлення чітких критеріїв або ж вирішальних факторів, які найбільш істотно вплинули на становлення і розвиток досліджуваного процесу та які необхідно строго і послідовно застосовувати під час вивчення системи базових педагогічних понять. Отже, попри певну умовність, еkleктичність наведеної класифікації та дискусійність формулювань базових педагогічних понять, що є наслідком детермінуючого емпіризму, разом з тим слід визнати їх надзвичайно велику системо утворювальну роль. По суті, відповідно до них здійснюються проектування вимірювальних і порівнюваних базових понять педагогічних знань, формування структури самої педагогічної науки на основі визначення, співставлення результатів наукових досліджень. Як видно, періодизація розвитку системи базових педагогічних понять зумовлена й специфічними процесами генезису педагогічної думки того чи іншого періоду, а також сукупністю економічних, політико-ідеологічних, соціокультурних чинників. На нашу думку, динаміка понятійно-категорійного апарату, проходячи через періоди передумов виникнення, зародження, становлення, протистояння, мала інверсійно-поступовий характер. Педагогічні поняття накопичувалися на різних етапах генезису, а відтак були присутніми з тим, щоб бути затребуваними у певний період. Ідеї, які виникали на відповідному етапі розвитку, повторювалися на наступних етапах або носили дискретний характер, то з'являючись, то зникаючи залежно від історичних подій, стану суспільства й таке інше.

Перспективами подальшої розвідки може бути зіставлення вітчизняних здобутків щодо періодизації педагогічних понять із зарубіжними.

Список використаної літератури

1. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 41–45.
2. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – К. : А.П.Н., 2002. – 224 с.
3. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О. В. Сухомлинська // Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України. – Частина 1. – Харків : ОВС, 2002. – С. 37–54.
4. Сухомлинська О. В. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини XX століття / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 6–12.
5. Коменский Я. А. Педагогическое наследие / Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци; Сост. В. М. Кларин, А. Н. Джурицкий. – М., 1989. – 416 с.
6. Касьяненко М. Д. Педагогіка співробітництва / М. Д. Касьяненко. – К., 1993. – 320 с.
7. Гинецинский В. И. Основы теоретической педагогики / В. И. Гинецинский. – М. : Изд-во СПбУ, 1992. – 154 с.

8. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська, – Київ. : А.П.Н., 2003. – 268 с.
9. Безрукова В. С. Основные категории теории воспитания и их функции в развитии педагогической науки: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – Казань, 1983. – 42 с.
10. Богданова І. М. Модульний підхід до професійної педагогічної підготовки вчителя: монографія / І. М. Богданова. – Одеса: Маяк, 1998. – 284 с.

References

1. Sukhomlinska, O.V. (1999). Conceptual bases of historical and educational science in Ukraine. *The Way of Education, 1*, 41–45. (in Ukr.).
2. Hupan, N.M. (2002). *Ukrainian historiography of the history of education*. Kyiv, A.P.N. (in Ukr.).
3. Sukhomlinska, O.V. (2002). The periodization of educational thought in Ukraine: steps towards a new dimension. *Collection of scientific works of the 10th anniversary of APS of Ukraine*. Kharkiv: ATS, 1, 37–54. (in Ukr.).
4. Sukhomlinska, O.V. (2007). The methodology historical and pedagogical realities second half of the twentieth century research. *The Way of Education. 4*, 6–12. (in Ukr.).
5. Komenskyy, Ya. A., Locke, J., Rousseau, J.J., Pestalozzi, I.G. (1989). *Pedagogical heritage*. Compiled by V.M. Klaryn, A.N. Dzhurynsky. Moscow. (in Rus.).
6. Kasyanenko, M.D. (1993). *Pedagogy Cooperation*. Kyiv. (in Ukr.).
7. Hynetsynsky, V.I. (1992). *The fundamentals pedagogy theory*. Moscow: Publishing House. (in Rus.).
8. Sukhomlinska, O.V. (2003). *The historical and pedagogical process: new approaches to common problems*. Kyiv: A.P.N. (in Ukr.).
9. Bezrukova, V.S. (1983). The main categories of education theory and their functions in the development of pedagogical science. (Ph.D Dissertation). *Thesis*. Kazan. (in Rus.).
10. Bogdanova, I.M. (1998). *Module approach to professional training of teacher*: monograph. Odessa: Mayak. (in Ukr.).

SOKOL Maryana,

Candidate of Philology, doctoral student,
Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko
e-mail: maryanasokol@ukr.net

PERIODIZATION OF CONCEPTUAL APPARATUS IN THE HISTORY DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SCIENCE

Abstract. *The problem of conceptual apparatus periodization in the history development of pedagogy is considered in the article. The essence of the term «periodization» and its major components are outlined. The dynamics of development of pedagogical concepts is traced. The basic components of the conceptual and categorical apparatus are formulated and the main features and differences of periodization are analyzed.*

The question of periodization in science occurs only when we have some crisis or when the inconclusive grounds and arguments are disappeared. As a result, the problem is caused by opening and updating of the research field. It is expanded and added by source base. The views and position are reviewed and re-established. Therefore, the scientific discourse is changed. Periodization of pedagogical idea needs a new dimension. The educational process is always a reflection of the general state of culture and society that is why the history of pedagogy of the twentieth century is cast of state development. The periodization is a division of the whole process of science on time intervals that differ from each other by specific features, established because of objective criteria and principles. This division can be general in nature and relate to the whole of science or its parts, which are characterized by some distinctive features that contribute to a more detailed allocation timeframe.

The genesis of the problem of periodization system of basic educational concepts passed several stages, which is stages of development of a pedagogical process, characterized by qualitative changes, not always related periods that besides purely scientific and pedagogical principles arising from the facts of appearance, origin, formation, formation of conceptual and categorical apparatus. Qualitative changes in pedagogical idea at different stages are going on in certain time limits and with signs of completion of the process. To our point of view, under the problem of systematization of pedagogy concepts we can define periods and combine with periods of pedagogical idea.

The periodization system development of basic educational concepts and specific processes is caused by the genesis of pedagogical idea of a given period and a set of economic, political, ideological, social and cultural factors. In our opinion, the dynamics of conceptual and categorical apparatus, passing through

period's prerequisites of, origin, formation, confrontation were highlighted. The pedagogical concepts are accumulated at various stages of genesis and thus were present in order to be in demand in the period. Ideas that arose at the appropriate stage of development, repeated on subsequent stages or were discrete by nature or by appearing then disappearing according to the historical events of society and so on.

Key words: *periodization; the conceptual apparatus; concepts; development; pedagogy.*

*Одержано редакцією 10.11.2016
Прийнято до публікації 13.11.2016*